

praktikon

Handleiding VSOG

Verkorte Schaal voor Ouderlijk Gedrag

Karla van Leeuwen
Ad Vermulst
Gert Kroes
Ronald De Meyer
Jan Willem Veerman

Over de auteurs

Prof. dr. Karla Van Leeuwen is psycholoog en hoogleraar Gezinspedagogiek aan KU Leuven; dr. A. (Ad) Vermulst is statisticus, methodoloog en sociaalwetenschappelijk onderzoeker en was tot 1 januari 2013 verbonden aan de Radboud Universiteit Nijmegen, hij werkt thans als zelfstandig adviseur; dr. G. (Gert) Kroes werkt als senior onderzoeker bij Praktikon; dr. R. (Ronald) De Meyer werkt als senior onderzoeker bij Praktikon; Prof. dr. J.W. (Jan Willem) Veerman is emeritus hoogleraar aan de Radboud Universiteit Nijmegen en voormalig directeur van Praktikon.

© 2018 Praktikon

Praktikon BV
Postbus 6909
6503 GK Nijmegen
tel: 024-3615480
e-mail: praktikon@acsw.ru.nl
www.praktikon.nl

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, en evenmin in een retrieval systeem worden opgeslagen zonder de voorafgaande schriftelijke toestemming van Praktikon.

No part of this book/publication may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

Inhoudsopgave

	Voorwoord	5
	Leeswijzer	6
1	Inleiding	7
1.1	Een pragmatisch ecologisch ordeningsmodel	7
1.2	Consequenties voor het meten	8
2	Achtergrond en constructie van de VSOG	9
2.1	Theoretische uitgangspunten	9
2.2	Ontwikkeling van de schaalconcepten	9
3	Onderzoeksgegevens	13
3.1	Onderzoeksgroep en procedure	13
3.2	Betrouwbaarheid	14
3.3	Validiteit	15
4	Normering	23
4.1	Constructie van de normen	23
4.2	Betekenis van de normen	25
4.3	Statistische kenmerken van de VSOG-schalen	27
4.4	Betrouwbare en klinisch betekenisvolle verandering	27
4.5	Verschillen in demografische variabelen in de normgroep	29
5	Afname en scoring	31
5.1	Afname	31
5.2	Scoring	31
5.3	Interpretatie van scores	31
5.4	Interpretatie van veranderingen	32
6	Gebruik in de praktijk	33
6.1	De VSOG-schalen en hun betekenis	33
6.2	Toepassingsmogelijkheden	34
6.3	Casus	34
	Literatuur	39
	Bijlagen	
Bijlage 1	Normtabel VSOG	43
Bijlage 2	Analyse van de meetinvariantie	44
Bijlage 3	Scoringsformulier VSOG	46
Bijlage 4	Scoringsprofiel VSOG	47

Voorwoord

De *Verkorte Schaal voor Ouderlijk Gedrag* (VSOG) maakt deel uit van de set *Vragenlijsten Gezin & Opvoeding* (VG&O). Het gaat om vier vragenlijsten die diverse aspecten van de opvoedingsomgeving in beeld brengen. Naast de VSOG maken ook de Opvoedingsbelastingvragenlijst (OBVL), de Vragenlijst Gezinsfunctioneren volgens Ouders (VGFO) en de Vragenlijst Meegemaakte Gebeurtenissen (VMG) deel uit van de VG&O. De vragenlijsten zijn ontworpen voor gebruik in instellingen voor jeugdzorg in de brede zin van het woord, dus zowel voor instellingen voor jeugd- en opvoedhulp als voor de instellingen op het gebied van geestelijke gezondheidszorg, justitiële zorg en de zorg voor licht verstandelijk gehandicapten. Ook in de jeugdgezondheidszorg, het maatschappelijk werk, het speciaal onderwijs en de Centra voor Jeugd en Gezin is de VG&O set bruikbaar. De lijsten beogen een aanvulling en hulpmiddel te zijn bij de gangbare diagnostiek en evaluatie op de genoemde terreinen. Alle lijsten worden ingevuld door de primaire opvoeder, meestal één van de ouders. Naast de Nederlandse versie van de lijsten zijn er Arabische, Engelse, Franse, Turkse en Spaanse vertalingen beschikbaar¹.

De voorliggende handleiding gaat over de VSOG, deze lijst kent 25 items die vijf aspecten van het ouderlijke opvoedingsgedrag meten: Positieve betrokkenheid, Regels aanleren, Materieel Belonen, Straffen en Fysiek straffen.

In deze handleiding wordt in de inleiding eerst een algemeen model van de opvoedingsomgeving geschetst waarin de concepten van alle vragenlijsten van de VG&O een plaats krijgen. Daarna wordt specifiek ingegaan op de theoretische achtergrond van de VSOG en worden de opzet en uitkomsten van het normeringsonderzoek gegeven. Vervolgens komen afname en scoring aan de orde en ten slotte worden enkele casussen besproken. In de bijlagen staan de normen, een scoringsformulier en een scoringsprofiel. De leeswijzer na dit voorwoord maakt duidelijk welke informatie in deze handleiding op welke plek te vinden is.

Bij het tot stand komen van de VG&O en het uitgevoerde onderzoek is nauw samengewerkt met de toenmalige afdeling PIONN van de Drentse jeugdzorgorganisatie Yorneo. We willen met name Dries Roosma, Judith Horstman en Mieke Sipma bedanken voor hun stimulans en niet aflatende inzet om van de VG&O vragenlijsten iets moois en iets bruikbaars te maken. De Amsterdamse jeugdzorgorganisatie Altra willen we in de persoon van Arga Kramer bedanken voor de medewerking aan het normeringsonderzoek.

Wij hopen dat de vragenlijsten van de VG&O hun weg mogen vinden in de praktijk en het wetenschappelijk onderzoek van de zorg voor jeugdigen en hun gezinnen. We verwelkomen graag vragen, opmerkingen en suggesties voor verbetering. Een aantal suggesties die we van lezers van de conceptversie van deze handleiding mochten ontvangen zijn reeds verwerkt, met dank aan deze eerste lezers.

De auteurs

Voorjaar 2018

¹ Zie de website van Praktikon voor meer informatie (www.praktikon.nl).

Leeswijzer

Deze handleiding van de *Verkorte Schaal voor Ouderlijk Gedrag* (VSOG) bevat zowel de wetenschappelijke verantwoording als de praktische aanwijzingen voor gebruik in de praktijk. Om gebruikers in de praktijk snel en efficiënt hun weg te laten vinden in deze handleiding, lichten we hieronder de hoofdstukken kort toe, deze toelichting kan als *leeswijzer* dienen.

Hoofdstuk 1 geeft een algemene inleiding over het meten van de opvoedingsomgeving en schetst een pragmatisch ecologisch ordeningsmodel waarin verschillende invalshoeken en hun onderlinge relaties worden beschreven. Met het kind in het middelpunt wordt gewezen op de invloed van het concrete opvoedersgedrag, de door opvoeders ervaren belasting, alsook de rol van het gezinsfunctioneren en optredende levensgebeurtenissen. Ook voor de praktijk geeft dit model een goed hanteerbaar ordeningskader.

Hoofdstuk 2 schetst de theoretische uitgangspunten van de VSOG. Deze zijn te vinden in de literatuur over het werk van Patterson en collega's. Tevens worden de schalen van de VSOG geïntroduceerd en verantwoord.

Hoofdstuk 3 doet verslag van het normeringsonderzoek. Aan de orde komen de betrouwbaarheid en validiteit. Bij dit laatste is het vooral van belang of de theoretisch geformuleerde factoren ook empirisch door de data ondersteund worden (dit blijkt het geval); en of ouders van voor zorg aangemelde kinderen meer inadequaat functioneren in het gezin dan ouders van niet-aangemelde kinderen (dit blijkt ook het geval). Voor gebruik in de praktijk is deze informatie niet direct relevant, maar indirect weer wel, hier ligt de wetenschappelijke verantwoording voor het gebruik van de VSOG in de praktijk.

Hoofdstuk 4 laat zien hoe de normen geconstrueerd zijn en welke betekenis ze hebben. Ook komen verschillen tussen normgroepen en hulpverleningsgroepen aan de orde.

Hoofdstuk 5 geeft richtlijnen met betrekking tot de afname, scoring en interpretatie van de VSOG.

Hoofdstuk 6 beschrijft de inhoud van de schalen. Dit geeft voor het gebruik in de praktijk het noodzakelijke begrip van wat de schalen meten. De hier gegeven formulering kan behulpzaam zijn voor het schrijven van verslagen en voor gesprekken met cliënten. Aan de hand van een casus wordt het gebruik in de praktijk nader toegelicht, eerst bij intake en diagnostiek, daarna bij evaluatie.

Bijlage 1 bevat de normtabel van de VSOG, er zijn aparte normen voor 4-11 en 12-18 jarigen. In de overige drie *bijlagen* staat informatie over de meetinvariantie en staan voorbeelden van een leeg scoringsformulier en een leeg scoringsprofiel voor eigen gebruik.

Hoofdstuk 1, 5 en 6 kunnen als de 'praktische handleiding' worden gezien, hier vinden praktijkwerkers handvatten voor het werken met de VSOG. Hoofdstuk 2, 3 en 4 vormen de theoretische en empirische verantwoording.

1 Inleiding

In geval van hulpvragen van jeugdigen en/of hun ouders zullen hulpverleners vroeg of laat ook vragen over de opvoedingsomgeving stellen en aspecten hiervan betrouwbaar en valide willen meten. Anders dan bij het meten en classificeren van psychosociale problemen bij jeugdigen bestaat er voor het meten van de opvoedingsomgeving nog weinig consensus. In de praktijk en in het wetenschappelijk onderzoek is er daarom een sterke behoefte aan meer eenheid en aan een samenhangend instrumentarium dat de belangrijkste aspecten van de opvoedingsomgeving in beeld brengt. De set *Vragenlijsten Gezin en Opvoeding* (VG&O) wil een dergelijk samenhangend instrumentarium bieden. In deze inleiding wordt het algemene kader voor dit instrumentarium besproken.

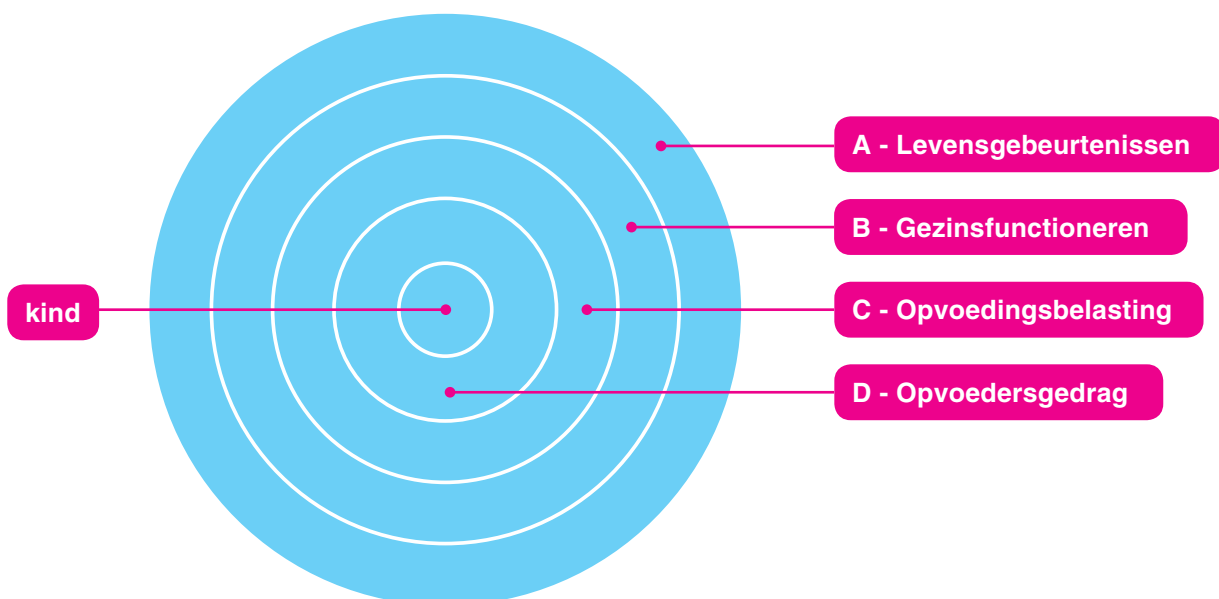
1.1 Een pragmatisch ecologisch ordeningsmodel

Theorieën over de invloed van opvoedingsomgeving op het gedrag en de ontwikkeling van kinderen leggen de nadruk op verschillende aspecten. Zo zijn er theorieën waarbij vooral op levensgebeurtenissen of 'life events' gelet wordt als risicofactor voor een (on)gunstige ontwikkeling (Ten Brink & Veerman, 1998; Vanderbilt-Adriance & Shaw, 2008). Ook zijn er theorieën die de nadruk op het functioneren van het gezin leggen met accent op structuren en communicatiepatronen in gezinnen (Lange & Schaap, 1991). En er zijn theorieën die de opvoedingsbelasting van ouders tot onderwerp hebben en de manier waarop zij met (problemen in) de opvoeding omgaan (Abidin, 1992; Deater-Deckard, 1998). Weer andere theorieën stellen het opvoedersgedrag van ouders centraal, veelal gaat het hier om leertheoretische en gedragstherapeutische

benaderingen, zoals bijvoorbeeld uitgewerkt door Patterson (Patterson, Reid, & Dishion, 1992; Reid, Patterson, & Snyder, 2002). In Figuur 1.1 worden deze invalshoeken voor het conceptualiseren van de opvoedingsomgeving geordend en in relatie gebracht met het functioneren van het kind.

In de ordening in Figuur 1.1 staat de ontwikkeling of het functioneren van het kind centraal. Daaromheen liggen in verschillende 'ringen', van veraf van het kind tot dichtbij, de aspecten van de opvoedingsomgeving die deze ontwikkeling beïnvloeden (ring A t/m ring D). In de ring die het dichtst bij het kind ligt (ring D) bevindt zich het opvoedersgedrag, hier ligt het meest directe 'contactmoment' tussen kind en de opvoedingsomgeving. Daaromheen liggen van binnen naar buiten de opvoedingsbelasting (ring C), het gezinsfunctioneren (ring B) en de levensgebeurtenissen (ring A). Een dergelijk model wordt ook wel een ecologisch model genoemd omwille van het belang dat gehecht wordt aan de relatie tussen mens en omgeving (Bronfenbrenner, 1979; Scholte, 1999; Veerman, 1988).

Vanuit dit model zijn verschillende hypothesen te formuleren die houvast geven bij het verklaren van het ontstaan van probleemgedrag en bij het kiezen van een aanpak om dit gedrag te verhelpen. Onderstaand wordt een aantal van die hypothesen verder uitgewerkt. Het is niet onze pretentie hiermee een sluitende ecologische theorie te geven over de rol van de opvoedingsomgeving op de ontwikkeling van kinderen, we beogen vooral een kader te bieden voor het gebruik van de verschillende vragenlijsten van de VG&O-set in de praktijk. We spreken daarom van een pragmatisch ecologisch ordeningsmodel, waarbij we ons met name baseren op het onderzoek naar risicofactoren en protectieve factoren

Figuur 1.1 Pragmatisch ecologisch ordeningsmodel van de opvoedingsomgeving

(zie o.a. Masten, 2001; Masten & Tellegen, 2012; Rutter, 2005; Ten Brink & Veerman, 1998; Vanderbilt-Adriance & Shaw, 2008; Veerman, 1988). We formuleren de volgende hypothesen, in de voorbeelden verwijzen we steeds naar de ringen in het model van Figuur 1.1.

1. Aspecten in alle genoemde ringen kunnen afzonderlijk het functioneren van kinderen beïnvloeden; het gaat dan om enkelvoudige directe effecten, die als een risicofactor in de opvoedingsomgeving gezien kunnen worden; bijvoorbeeld een levensgebeurtenis als een ziekenhuisopname, ontslag of echtscheiding (behorend bij ring A in het model) kan maken dat een kind emotionele of gedragsproblemen ontwikkelt, evenals een ‘los zand’ gezin (ring B) of een overmatige beschermende of een inconsequente opvoeding (ring D);
2. De gezamenlijke invloed van aspecten in de ringen kan een cumulatief risico vormen voor het ontstaan van problemen bij kinderen; dit betekent dat wanneer er op meerdere gebieden in de opvoedingsomgeving problemen zijn, de kans op problemen in de ontwikkeling van een kind toeneemt, er is sprake van een combinatie van directe effecten; een echtscheiding (ring A) kan bijvoorbeeld samengaan met een verlies aan sociale contacten van het gezin (ring B) en een toename van de opvoedingsbelasting bij de ouder die er alleen voor komt te staan (ring C), het kind kan hierop reageren met zich terugtrekken en depressieve stemmingen;
3. Aspecten in de buitenringen kunnen via aspecten in de binnenringen hun invloed op de kern (ontwikkeling en functioneren van het kind) uitoefenen, waarbij het opvoedersgedrag (binnenste ring) van meest beslissende invloed is; het effect is dan indirect of mediërend, bijvoorbeeld financiële problemen (ring A) leiden ertoe dat ouders zich overbelast gaan voelen (ring C) en minder oplettend en consequent zijn in de opvoeding van hun kinderen (ring D), wat er weer toe kan leiden dat deze zich druk en agressief gaan gedragen;
4. Positieve invloeden van aspecten in de binnenringen voor het kind kunnen beschermend werken tegen negatieve invloeden van aspecten in de buitenringen; ‘plussen’ compenseren dan voor ‘minnen’, er is sprake van een protectief of modererend effect; bijvoorbeeld een echtscheiding (ring A) heeft minder negatieve gevolgen voor een kind als het goed contact heeft met één van de ouders (ring D); dit beschermend effect van ‘binnen’ tegen ‘buiten’ is een vuistregel die vaak op zal gaan, maar er zijn uitzonderingen, bij hevige ruzies tussen ouders bijvoorbeeld (ring B) kan een relatie met een belangrijke ander buiten het gezin (ring A) ook beschermend werken.

Bovenstaande algemene hypothesen vanuit het ordeningsmodel zullen per geval concreet gemaakt moeten worden en ook gemeten moeten worden. Hierbij zijn de meetinstrumenten van de VG&O-set een goed hulpmiddel, naast meetinstrumenten om emotionele en gedragsproblemen bij kinderen vast te stellen.

1.2 Consequenties voor het meten

Het ordeningsmodel heeft rechtstreekse consequenties voor het meten van aspecten van de opvoedingsomgeving voor screening, diagnostiek of evaluatie. Het ordeningsmodel benoemt zowel voor de praktijk als voor het wetenschappelijk onderzoek relevante aspecten van de opvoedingsomgeving (in de ringen in het model). Hierdoor ontstaat een eenheid van taal die het communiceren vergemakkelijkt. Op het gebied van het meten en classificeren van problemen van jeugdigen is die eenheid van taal inmiddels wel ontstaan, onder andere door het gebruik van algemeen aanvaarde systemen als de *Diagnostic Statistical Manual (DSM)* en het *Achenbach System of Empirically Based Assessment (ASEBA)*, maar bij het classificeren en meten van problemen (en sterke kanten) van de opvoedingsomgeving ontbreekt deze taal nog (Van der Maas, 2011). Het besproken ordeningsmodel en de set vragenlijsten van de VG&O kunnen hierbij helpen, de lijsten maken een operationalisering van het model mogelijk: levensgebeurtenissen (ring A) worden gemeten door de VMG, het gezinsfunctioneren (ring B) door de VGFO, de opvoedingsbelasting (ring C) door de OBVL en het opvoedersgedrag (ring D) door de VSOG. Naast de eenheid van taal hopen we hiermee een eenheid van instrumenten te bieden die het gebruik van instrumenten in de praktijk kan standaardiseren en de communicatie kan uniformeren.

Het gebruik van de set vragenlijsten komt het meest tot zijn recht als dit ingebed is in gangbare diagnostische procedures, die op hun beurt weer ingebed zijn in erkende kaders voor besluitvorming of planmatig handelen, zoals de diagnostische cyclus (De Bruyn, Ruijsenaars, Pameijer, & Van Aarle, 2003), de regulatieve cyclus (Tak, Bosch, Begeer, & Albrecht, 2014) of de handelingsgerichte diagnostiek (Pameijer & Draaisma, 2011). Naast het gebruik voor screening en diagnostiek is de set vragenlijsten ook goed te gebruiken voor het monitoren van uitkomsten op individueel niveau en op groepsniveau (zoals teams of afdelingen). Zowel vanuit een interne druk tot verdere professionalisering van het werk als een externe druk tot het beter verantwoorden van het werk, is dit onder de noemer *routine outcome monitoring* (ook wel ‘ROM’) steeds nadrukkelijker op de agenda van jeugdzorg en speciaal onderwijs komen te staan (Carlier, Meuldijk, Van Vliet, Van Fenema, Van der Wee, & Zitman, 2012; Van Yperen, Veerman, & Bijl, 2017; Veerman & Van Yperen, 2017). Praktijkwerkers en onderzoekers hebben voor dit doel betrouwbare, valide en bruikbare vragenlijsten nodig die door ouders en jeugdigen zelf kunnen worden ingevuld. Een belangrijk aspect van bruikbaarheid is dat de lijsten snel in te vullen zijn. De VG&O lijsten kennen dan ook niet meer dan 15-34 items. Zoals al is aangegeven in het voorwoord staat in de rest van deze handleiding de VSOG centraal.